

Rozdział 2

NARODZINY I PRZEMIANY POLSKIEGO SYSTEMU BANKOWEGO

Pierwsze banki

Historia banków jest nierozdzielnie związana z historią pieniądza, a w pierwszej fazie ich rozwoju — z historią banknotu. Z tego względu powstanie właściwych banków należy łączyć z wykształceniem się w XVII wieku wśród złotników londyńskich praktyki udzielania kredytu we własnych kwitach dłużnych, stanowiących zobowiązanie do wypłaty określonej ilości złota (które wcale nie musiało się rzeczywiście znajdować w ich skarbcu).

fot. 1.
Scenka rodzajowa przedstawia bankiera ważącego cenny kruszec i jego żonę, która na chwilę przerwawszy lekturę „Godzinek”, przygląda się sztuce złota – „Bankier z żoną” Quentina Massysa z 1514 roku.

fot. 2.
Stanisław August Poniatowski w stroju koronacyjnym, obraz Marcella Bacciarellego z 1768 roku.

Tak narodził się swoisty weksel bankiera, czyli banknot stanowiący *bezterminowe i nieoprocenowane zobowiązanie na okaziciela, emitowane przez bank, opiewające na okrągłe sumy i płatne za okazaniem w pieniądzu kruszczowym*. Początkowo banknoty mogły emitować wszystkie banki, z czasem tego typu działalność ograniczono tylko dla banków emisyjnych. Były one jednak odróżniane od biletów skarbowych ewentualnie asygnat będących kwitami emitowanymi przez państwo (dopiero później przez banki emisyjne) i nie miały pokrycia w złocie. Pierwszymi polskimi biletami skarbowymi były bilety Rady Najwyższej Narodowej wyemitowane 16 sierpnia 1794 roku w Warszawie w czasie insurekcji kościuszkowskiej. Ostatnim banknotem w oryginalnym tego słowa znaczeniu był dolar amerykański, jednak od 1971 roku stał się on również biletem skarbowym. Po rezygnacji z systemu waluty złotej pojęcie „banknot” zastąpiło dawne określenie bilet skarbowy. Trudno natomiast jednoznacznie ustalić, kiedy na ziemiach polskich pojawiły się weksle bankierskie, wzięwszy pod uwagę, że prawo wekslowe w naszym kraju skodyfikowano pod koniec XVIII wieku. Z tego względu trudno też stwierdzić, kiedy instytucje udzielające kredytu stały się w Polsce bankami w sensie funkcjonalnym.

Historia bankowości na ziemiach polskich rozpoczęła się od niesformalizowanej specjalizacji, w ramach której kupcy udzielali pożyczek lub kredytów kupieckich. Ich usługi ewoluowały w kierunku domów bankowych, początkowo zajmujących się również działalnością pożyczkową i dyskontem weksli, a później także emisją bankierskich skryptów dłużnych, stanowiących prototyp współczesnych banknotów. W momencie, kiedy banknotom nadano status prawnych środków płatniczych emitowanych przez banki centralne, a działalność operacyjną sędowano na samodzielne podmioty o określonej formie prawnej, doszło do wykształcenia się dwuszczeblowej struktury systemów bankowych, właściwej dla współczesnych gospodarek rynkowych. Dokładne ustalenie cezur pomiędzy wymienionymi etapami rozwoju banków na ziemiach polskich w świetle dostępnych materiałów źródłowych nie jest obecnie możliwe i wymaga pogłębionych studiów historycznych.

Domy bankowe

W późnym średniowieczu pojawili się na ziemiach polskich bogaci kupcy, którzy prócz działalności handlowej zajmowali się również udzielaniem kredytu (łącznie działalności handlowej i kredytowej

było dość powszechne aż do XVIII wieku). W celu finansowania własnej działalności kupcy zakładali domy bankowe, w formie przedsiębiorstw osób fizycznych lub spółek, które stopniowo rozwijały takie formy działalności jak przyjmowanie depozytów, udzielanie pożyczek, obsługa handlu i przemysłu (w tym realizacja przekazów za granicę) oraz w znacznym zakresie operacje wekslowe. Klientami domów bankowych prócz kupców stawały się także szlachta i dwór. W XVI-XVII wieku duże znaczenie miały tego typu instytucje założone w Krakowie, Szczecinie, Gdańsku, Toruniu i Wrocławiu. W Krakowie funkcjonowały m.in. domy bankowe Bonerów i Montelupich, w Szczecinie dom bankowy Loitzów, a w Gdańsku dom bankowy Hewela. Szczególny rozwój tego typu instytucji nastąpił w okresie panowania króla Stanisława Augusta Poniatowskiego. W Warszawie powstały wówczas domy Piotra Teppera, Karola Schultza, Piotra Blanka, Andrzeja Kapostasa oraz Andrzeja Protazego Potockiego (pierwszego bankiera pochodzenia magnackiego), a właściciele domów bankowych zaczęli nazywać się bankierami. W większości przypadków byli to zagraniczni kupcy wywodzący się ze stanu mieszczańskiego.

Upadek Rzeczypospolitej przyczynił się do bankructwa wielu rodzin bankierskich, które zbudowały swoją fortunę w XVIII wieku. Powodem ich problemów finansowych było najczęściej złe zarządzanie majątkiem i nieostrożne udzielanie pożyczek, ale także konsekwencje wojny polsko-rosyjskiej prowadzonej w 1792 roku w obronie Konstytucji 3 Maja. Bankructwo Piotra Fergussona Teppera z 1793 roku pociągnęło za sobą falę kolejnych upadłości, a w literaturze przedmiotu wydarzenia te określane są mianem kryzysu bankowego z 1793 roku. Wraz z Tepperem zbankrutowało pięciu

innych warszawskich bankierów, a roszczenia wobec nich oszacowano na 250 mln złotych. Niektóre domy bankowe przetrwały polityczne zawirowania, żaden z nich nie zdołał jednak zgromadzić znaczącego kapitału.

Pierwszą dziewiętnastowieczną instytucją zdolną finansować państwo i inwestycje gospodarcze był założony w 1808 roku dom bankowy Samuela Antoniego Fraenkla. Po kongresie wiedeńskim (1814-1815) liczba instytucji tego typu zaczęła rosnąć, a w świecie finansów istotną rolę zaczęły odgrywać nazwiska Wertheimów, Kronenbergów, Lasków, Epsteinów, Toeplizów, Sawiczów i Blochów. W 1820 roku założono dom bankowy Kronenberga, a pięć lat później dom bankowy Steinkellera. Do 1830 roku istniało w Warszawie 18 domów bankowych, z których 12 dysponowało kapitałem powyżej 1 mln złotych.

Domy pobożne

Od średniowiecza równolegle rozwijały się bankowość chrześcijańska i żydowska. Dla kupców chrześcijańskich poważne ograniczenie stanowił oficjalny zakaz lichwy, który omijano dzięki odpowiednim zapisom w umowie. Pomimo oficjalnego zakazu lichwy często uprawiały ją domy bankowe, mniejsze kantory, pojedynczy kupcy i osoby prywatne. W odpowiedzi na to zjawisko pod koniec XVI wieku zaczęły powstawać specyficzne instytucje udzielające najuboższym krótkoterminowego bezprocentowego kredytu zabezpieczonego zastawem (tzw. fantem), zwane domami pobożnymi (*montes pietatis*).

Idea domów pobożnych narodziła się w Państwie Kościelnym w XV wieku, gdzie pierwsze tego typu instytucje założyli reformatorzy franciszkańscy Jan Kapistran i Bernardyn ze Sieny.

fot. 1.
Szambelan Piotr Blank, właściciel jednego z pierwszych domów bankowych w Polsce – portret pędzla Kazimierza Wojniakowskiego z 1796 roku.

fot. 2.
Godło Arcybractwa Miłosierdzia w Krakowie – ręka sypiąca monety i dewiza: „Semino metam” („Sieję abym zbierał”).

fot. 3.
Święty Bernardyn ze Sieny (1380-1444) – propagator banków pobożnych.

fot. 4.
Obraz symbolizujący miłosierdzie względem ubogich z parafrazę tekstu z „Drugiej Księgi Królewskiej” (2Krl 4, 7).

fot. 5.
Piotr Skarga Powęski (1536-1612) – jezuita, założyciel Arcybractwa Miłosierdzia i Banku Pobożnego w Krakowie.

4

Z uwagi na ograniczone fundusze, jakimi dysponowały *montes pietatis*, nie mogły one udzielać kredytu, zwłaszcza długoterminowego, dla rzemiosła. Źródłem ich finansowania były dobrowolne ofiary, wnoszone często przez możnych (tzw. pobożne zapisy). Najstarszymi polskimi domami pobożnymi były założone przez Piotra Skargę: w Krakowie (1537 rok), w Wilnie (1579 rok) i w Warszawie (1589 rok). Kolejne założono: w Poznaniu (1598 rok), w Pułtusk (ok. 1600 rok) we Lwowie (1601 rok), Łowiczu i Zamościu. W pierwszym okresie funkcjonowania udzielały one włościanom i mieszczanom bezprocentowych, krótkoterminowych pożyczek na uruchomienie warsztatów pracy, a także zapomóg *nieszczęśliwym, którzy (...) wskutek klęsk postradali swój majątek i wstydzieli się wyciągnąć rękę po jałmużnę*. Z czasem banki pobożne zaczęły upodabniać się do innych instytucji udzielających kredytu wskutek tego, że wprowadzały procenty i zaczynały obracać kapitałami obcymi. Niektóre z nich zaczęły rozwijać dział kredytów na cele produkcyjne, czego dowodem był wspomniany bank w Łowiczu. Po wprowadzeniu procentów fundatorzy domów pobożnych określali maksymalną wysokość kredytów i pobieranych odsetek. Oprocentowanie uzależnione było od przeznaczenia pieniędzy (te o charakterze

3

zapomogowym nie były oprocentowane). Nadmiar pieniądza utrzymywany był na rachunku w Banku Polskim, a następnie w rosyjskim Banku Państwa. Większość *montes pietatis* nie przetrwała potopu szwedzkiego (1655-1660). Wygnanie z Polski arian w 1657 roku oznaczało pozbycie się z kraju społeczności zaangażowanej w działalność kredytową. W okresie zaborów zostały zlikwidowane pozostałe domy pobożne, jednak dom krakowski przetrwał do 1948 roku.

Bankowość żydowska

Zakaz lichwy nie obowiązywał członków społeczności żydowskiej. Pierwsi Żydzi osiedlili się w Polsce w XI-XII wieku, po pogromie gmin żydowskich w Europie Zachodniej przez krzyżowców wyruszających do Ziemi Świętej. Masowy napływ nastąpił w XIV wieku. Przybywający na ziemie polskie osadnicy żydowscy trudnili się głównie handlem i rzemiosłem, w mniejszym stopniu pożyczaniem pieniędzy na procent. Organizowali się przy tym w gminy zwane kahałami (heb. *kehilla*), które odegrały istotną rolę w rozwoju pośrednictwa finansowego. Prócz funkcji administracyjnych kahały pełniły bowiem rolę kas oszczędnościowych i obracały kapitałem powierzonym przez szlachtę, duchowieństwo (zwłaszcza klasztory jezuickie) i magnaterię, oferując oprocentowanie na poziomie 7-10% rocznie.

5

Kahały były także dostarczycielami kredytu inwestycyjnego. W I Rzeczypospolitej przestrzegano przy tym zasady solidarnej odpowiedzialności gmin żydowskich za zobowiązania swoich członków, co wzmacniało wiarygodność tych organizacji. Pod koniec XV wieku wyrazem prób skodyfikowania przez kahały reguł udzielania kredytu handlowego było określenie najważniejszych zasad posługiwania się prototypem weksla handlowego (łac. *mamran*), stanowiącego m.in. formę zapłaty na jarmarkach. Wykorzystanie tego typu skryptów nie ograniczało się do jednej transakcji – po wypełnieniu zobowiązania *mamran* mógł być wykorzystany ponownie. Nadużycia ze strony dłużników usankcjonowała przyjęta na zjeździe Żydów z Korony i Litwy w 1624 roku ustawa konkursowa przewidująca surowe kary (włącznie z klątwą religijną) za nieuczciwość: *Kto kupi towar podczas jarmarku na kredyt i są dowody, że z góry nie miał zamiaru płacenia, ma być sądzony jak zbój*. Wprowadzono także świadectwa zgody kahału na podjęcie zobowiązania pieniężnego (tzw. *chazaki*). Możliwości finansowe gmin żydowskich zostały znacznie ograniczone w wyniku pogromów towarzyszących powstaniu kozackiemu pod dowództwem Bohdana Chmielnickiego (1648 rok).

Początkowo książęta i królowie polscy, licząc na to, że osadnicy żydowscy przyczynią się do rozwoju gospodarczego kraju, nadawali im liczne przywileje. Najstarsze z nich (statut kaliski) przyznane zostały w 1264 roku przez księcia Bolesława Wstydlivego w postaci swobody działalności handlowej, prawa do prowadzenia operacji kredytowych oraz zwolnień i ulg celnych takich, jakie posiadali kupcy chrześcijańscy. W 1334 roku król Kazimierz III Wielki, który zapożyczał się u żydowskiego bankiera, potwierdził istnienie przywilejów dla Żydów wielkopolskich, a w 1364 roku rozszerzył postanowienia

statutu kaliskiego na Królestwo Polskie. Monarcha określił też wysokość maksymalnego oprocentowania pożyczek.

Na skutek protestów bogatego mieszczaństwa i kleru operacje kredytowe Żydów zostały na początku XV wieku poważnie ograniczone. W 1423 roku statut warcki Władysława Jagiełły zakazał Żydom udzielania kredytów na listy dłużne i pod zastaw nieruchomości, ograniczając katalog ustanawianych przez nich zabezpieczeń do zastawów ruchomych.

W drugiej połowie XVI wieku władze państwowe anulowały niektóre przepisy ograniczające działalność finansową Żydów, dzięki czemu mogli oni ponownie rozwinąć system kredytów udzielanych pod zastaw nieruchomości. Wśród najbardziej znaczących żydowskich bankierów tego okresu należy wymienić Fiszlów z Krakowa i Kazimierza, Ezołowiczów z Brześcia Litewskiego i Nachmanowiczów ze Lwowa. Centrami operacji kredytowo-pieniężnych w Rzeczypospolitej stały się: Kraków, Poznań i Kalisz w Koronie; Lwów, Zamość i Przemyśl na Rusi Czerwonej, Wołyniu i Podolu; Brześć Litewski i Wilno na Litwie. Żydowscy bankierzy udzielali pożyczek monarchom polsko-litewskim m.in. na prowadzenie wojen oraz na budowę i remonty pałaców. Finansowali także dygnitarzy i urzędników państwowych i powiatowych, szlachtę, mieszczaństwo, duchowieństwo, klasztory, mieszczan i chłopów.

Pierwsze akty prawne

W drugiej połowie XVI wieku uchwalono pierwsze akty prawne regulujące niektóre formy aktywności instytucji bankowych – m.in. w 1588 roku sejm uregulował prawo hipoteczne. Praktyka wykorzystywania ksiąg sądowych dla celów rejestracji obrotu nieruchomościami znana była w Polsce już w XII wieku. W czasach wczesnego średniowiecza nabycie nieruchomości wymagało

aktu wejścia w posiadanie. Dla mniejszych posiadłości wystarczyły odpowiednie oświadczenia woli oraz pewne czynności symboliczne, np. włożenie kupującemu czapki na głowę. W przypadku większych dóbr uznanie wymagało wytyczenia ich granic przez tzw. obejście lub ujazd (objechanie konno). Granice były następnie szczegółowo opisane w dokumencie pisemnym. Rola takich dokumentów stopniowo malała wraz z rozwojem ksiąg urzędowych prowadzonych na dworach książęcych lub w sądach (początek XIV). Księgi sądowe miały postać ziemskich (dla ziem w znaczeniu jednostek terytorialnych) oraz grodzkich. W XVI wieku zaznaczył się dalszy wzrost znaczenia ksiąg grodzkich, co wynikało m.in. z faktu, że były one dostępne dla dokonywania wpisów codziennie, a nie tylko przez kilka tygodni w roku, jak księgi ziemskie. Urzędy grodzkie stopniowo uzyskiwały też prawo przyjmowania wpisów o charakterze wieczystym.

Konstytucja sejmowa z 1588 roku *O ważności zapisów* gwarantowała pierwszeństwo wpisu temu wierzycielowi, którego prawa do nieruchomości zostały zapisane w księgach właściwego sądu grodzkiego lub ziemskiego jako pierwsze. Wówczas pojawiło się także prawne pojęcie *hipoteki*, a księgi te zaczęły być zwane hipotecznymi. Aż do początków XIX wieku na ziemiach polskich nie było praw ściśle określających charakter profesji bankowej ani przepisów definiujących bank jako specyficzny podmiot gospodarczy. Działalnością bankową mogły zajmować się wszystkie przedsiębiorstwa, a tylko niektóre jej obszary podlegały reglamentacji. Rozwój instytucjonalny i legislacyjny bankowości narodowej trwał do XIX wieku, kiedy to zaczęły powstawać „prawdziwe” polskie banki, z których największym był Bank Polski pełniący funkcję pierwszego banku emisyjnego. ■

Bankowość pod zaborami

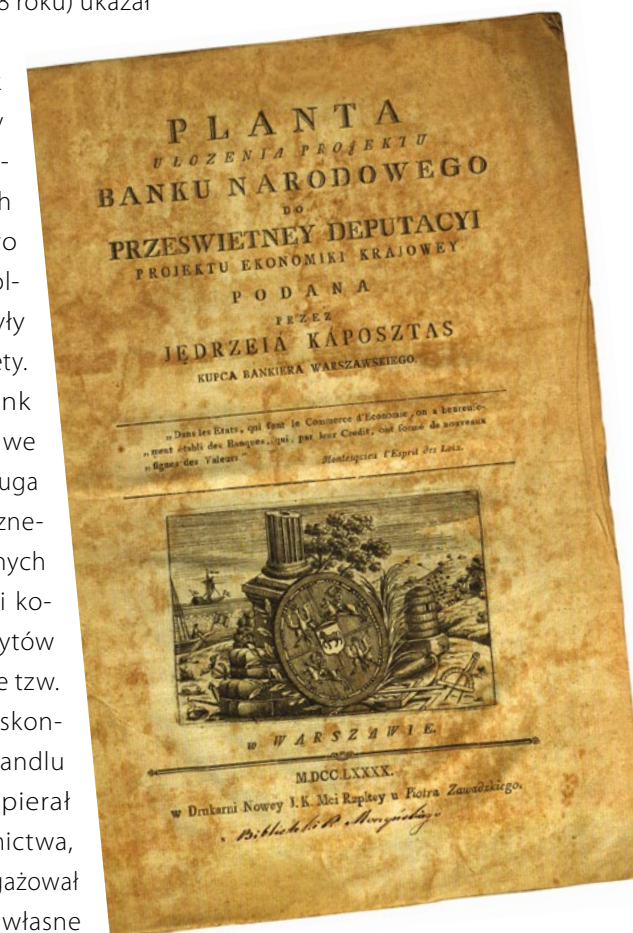

Idea powołania Banku Narodowego w Polsce pojawiła się w 1763 roku, a wysunął ją Stanisław Konarski w czwartym tomie dzieła *O skutecznym rad sposobie*. Podczas Sejmu Czteroletniego pojawiło się kilka podobnych propozycji, a ich celem było nie tylko dobro skarbu, ale również chęć przejęcia dochodów bankierów, którzy do tej pory udzielali pożyczek skarbowi bądź pośredniczyli w ich zaciąganiu. Bardziej szczegółowy projekt utworzenia Banku Narodowego został opracowany w 1790 roku przez jednego z bankierów warszawskich Andrzeja Kapostasa, który zaproponował powołanie takiego podmiotu jako instytucji półpaństwowej i półprywatnej. Zgodnie z jego pomysłem, bank ten miał emitować pieniądź papierowy zabezpieczony sprzedawanymi sukcesywnie starostwami. Koncepcja nie doczekała się jednak realizacji ze względu na sytuację polityczną. Po trzecim rozbiórze Rzeczypospolitej (1795 rok) idea upadła. Szanse na utworzenie banku emisyjnego pojawiły się w Królestwie Polskim, gdyż pomimo unii personalnej z cesarstwem rosyjskim przez wiele lat zachowało ono autonomię ekonomiczną. Głos w tej sprawie zabierali m.in. Stanisław Staszic, Fryderyk Skarbek, Ksawery Drucki-Lubecki i Kajetan Kalinowski. W 1820 roku Ksawery Drucki-Lubecki wraz z Kajetanem Kalinowskim

w opracowanym przez siebie projekcie *Prawo o ustanowieniu Towarzystwa Kredytowego w Królestwie Polskim* przedstawili koncepcję powołania Banku Narodowego kredytującego przemysł i handel. Propozycja ta nie przewidywała jednak powołania banku emisyjnego. W styczniu (1828 roku) ukazał się dekret królewski Mikołaja I powołujący rządowy Bank Polski. Jego kapitał zakładowy (30 mln zł) pochodził z funduszy państwowych i do ich wysokości bank miał prawo emisji biletów – złotego polskiego. Papierowe bilety były wymienne na srebrne monety. Poza funkcją emisyjną bank wykonywał czynności właściwe dla banków centralnych (obsługa długu publicznego wewnętrznego, emisja pożyczek zaciąganych przez skarb Królestwa), jak i komercyjnych (udzielanie kredytów inwestycyjnych, prowadzenie tzw. interesu depozytowego, dyskontowego i lombardowego, handlu walutami). Bank Polski wspierał rozbudowę przemysłu, hutnictwa, górnictwa i infrastruktury, angażował się w projekty inwestycyjne własne oraz rządowe.

fot. 1.
Bank Polski przy placu Bankowym 1 w Warszawie.

fot. 2.
Karta tytułowa opracowania Andrzeja Kapostasa „Planta ułożenia projektu Banku Narodowego” z 1790 roku.

1

1. fot. Budynek warszawskiej mennicy przy ul. Bielańskiej.

2

2. fot. Siedziba Śląskiego Ziemstwa Kredytowego we Wrocławiu.

3

3. fot. Budynek Ziemstwa Kredytowego w Poznaniu.

4. fot. Akcja z 1874 roku Banku Handlowego w Łodzi.

Za jego pośrednictwem Rząd Narodowy uzyskał w czasie wojny polsko-rosyjskiej w 1831 roku pożyczkę w Anglii na zakup materiału wojennego. Własny pieniądz, stanowiący jeden z atrybutów państwowości, był jednak nieprzychylnie postrzegany przez władze rosyjskie, dlatego po klęsce powstania listopadowego wraz z likwidacją odrębności monetarnej Królestwa Polskiego, Bankowi Polskiemu odebrano uprawnienia emisyjne. Od 1841 roku podstawową jednostką pieniężną w Królestwie Kongresowym stał się rubel, a do obiegu wprowadzono nowe banknoty z napisami w języku polskim i rosyjskim, opiewające na ruble. W 1860 roku Bank Polski utracił prawo emisji, a jego majątek włączono do rosyjskiego Banku Państwa.

Rozwój instytucji udzielających kredytów na ziemiach polskich w okresie zaborów przebiegał w sposób niejednorodny, na co wpływało zróżnicowanie ustrojów politycznych, rozbieżności prawne oraz odmienne tradycje w zakresie kształtowania zasad funkcjonowania systemów bankowych krajów zaborczych. Popularną formą organizacyjną nowo tworzonej podmiotów były stowarzyszenia powstające na terenach trzech zaborów. Były to spółdzielnie wzorowane na systemie Schultzego (banki ludowe, towarzystwa

zaliczkowe, kasy przemysłowców i towarzystwa wzajemnego kredytu) i Raiffeisena (spółki oszczędności i pożyczek, towarzystwa kredytowe i oszczędnościowo-pożyczkowe) oraz kasy oszczędności. Rosnący popyt na kredyt obrotowy nie mógł być zaspokojony przez powstające od lat 70. XX wieku banki akcyjne. Nie tylko nie dysponowały one dostatecznie rozbudowaną siecią oddziałów, ale nie były również zainteresowane udzielaniem kredytów detalicznych. A zatem zadaniem towarzystw było również dotarcie do uboższej klienteli.

Polskie banki spółdzielcze i samopomocowe najwcześniej rozwinęły się na terenie zaborów pruskiego i austriackiego, gdzie, co prawda, prawo bankowe było bardziej liberalne, jednak występowała silna konkurencja banków rodzimych, a także tworzonej przy współudziale kapitału zagranicznego (m.in. belgijskiego, francuskiego i brytyjskiego).

W zaborze pruskim działalność bankowa opierała się na systemie rejestracyjnym (od 1917 roku spółki akcyjne, komandytowo-akcyjne oraz spółki z ograniczoną odpowiedzialnością z kapitałem zakładowym wynoszącym ponad 300 tys. marek musiały mieć zezwolenie).

Na Górnym Śląsku, który przyłączono do Polski już po uchyleniu przez Rzeszę Niemiecką owego rozporządzenia, obowiązywał dawny system rejestracyjny, wobec czego władze polskie miały niewielki wpływ na tworzenie i działalność banków na tym obszarze.

Pierwszą polską instytucją udzielającą kredytów w zaborze pruskim było utworzone w 1821 roku Poznańskie Ziemstwo Kredytowe (*Posener Landschaft*). Było to typowe dla prowincji pruskich towarzystwo wystawiające m.in. listy zastawne. Zlikwidowano je w 1877 roku. Pierwszą instytucją emitującą listy zastawne było jednak powołane w 1769 roku Śląskie Towarzystwo Kredytowe Ziemskie z siedzibą we Wrocławiu (*Schlesische Landschaft in Breslau*). Za najstarsze polskie spółdzielnie bankowe (utworzone jako banki lub później w nie przekształcone) uważa się powstałe na terenie zaboru pruskiego: Spółdzielczy Bank Ludowy w Śremie (1859 rok), Towarzystwo Pożyczkowe dla Przemysłowców Miasta Poznania (1861 rok, przekształcone w Bank Przemysłowy w 1881 roku), Towarzystwa Pożyczkowe w Brodnicy i Golubiu (1862 rok) oraz Spółdzielnię Kredytową w Środzie Wielkopolskiej (1864 rok). W następnych latach powstawały kolejne spółdzielnie pod nazwą towarzystw oszczędnościowo-pożyczkowych (małe, lokalne instytucje zrzeszające głównie rolników) lub banków ludowych (bardziej wszechstronne, zrzeszające rolników, rzemieślników i przedstawicieli innych zawodów). W 1871 roku w Poznaniu powołano pierwszy Polski Związek Spółdzielczy zwany Związkiem Spółek Zarobkowych i Gospodarczych na Wielkie Księstwo Poznańskie i Prusy. Jego centralą był Bank Włościański, a od 1886 roku Bank Spółek Zarobkowych S.A. Twórcą polskiej spółdzielczości kredytowej na Górnym Śląsku był Juliusz Szaflik, który przy pomocy M. Łysakowskiego i F. Rakowicza – zasłużonych działaczy spółdzielczych z Wielkopolski – założył Towarzystwo

Pożyczkowe dla Zawadzkiego. Kontynuatorem i organizatorem form spółdzielczych był również Karol Miarka, który nadzorował tworzenie banków ludowych, korzystając ze wzorców spółek kredytowych Raiffeisena. Banki takie powstały m.in. w Bytomiu i w Katowicach. W zaborze pruskim wyjątkowo sprawny system kredytowy spółdzielczości bankowej pomagał w realizacji wielu celów narodowych i ekonomicznych.

Cechą charakterystyczną struktury prawnej banków w zaborze austriackim była koncesyjność i swoboda tworzenia tzw. banków mieszkalnych, tj. banków udzielających kredytu krótkoterminowego oraz pożyczek zabezpieczonych hipotecznie, co wiązało się z emisją listów zastawnych i obligacji. W 1841 roku powstał we Lwowie Galicyjski Stanowy Zakład Kredytowy, działający pod zwierzchnictwem Galicyjskiego Sejmu Krajowego.

1

Początkowo udzielał kredytu tylko prywatnej własności ziemskiej, a od 1843 roku także kościelnej, gminnej, korporacyjnej, zakładowej oraz fundacjom. Od 1867 roku do września 1939 roku, zorganizowane na wzór pruskich ziemstw kredytowych, działało Galicyjskie Towarzystwo Kredytowe Ziemskie, które od 1928 roku nosiło nazwę – Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego we Lwowie.

Pierwszym bankiem hipotecznym w formie spółki akcyjnej w zaborze austriackim był Galicyjski Akcyjny Bank Hipoteczny S.A., założony we Lwowie w 1867 roku. W 1881 roku powołano do życia Bank Krajowy dla Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim. Pierwotnie była to instytucja długoterminowego kredytu dla chłopów, ale od 1891 roku finansowała także inwestycje przemysłowe, kolejnictwo i miejską gospodarkę komunalną. W 1922 roku został on przekształcony w Polski Bank Krajowy we Lwowie, rok później w Warszawie, a od 1924 roku jego zadania przejął Bank Gospodarstwa Krajowego.

Począwszy od 1864 roku na terenie zaboru austriackiego zaczęły powstawać towarzystwa zaliczkowe wzorowane na stowarzyszeniach Schultzego. Pierwsze takie instytucje powstały w Brzeżanach

i w Krakowie. Dwa lata później władze administracyjne powoływały na wsiach gminne kasy pożyczkowe będące formą organizacji prorządowych. Z kolei Franciszek Stefczyk patronował idei tworzenia spółek oszczędności i pożyczek nawiązujących do zasad Raiffeisena. Na przełomie lat 1889-1890 powstała pierwsza tego typu kasa w Czernichowie, a jej działalność oparta była na następujących zasadach: nieograniczona odpowiedzialność członków całym majątkiem za zobowiązania kasy, niewielka wartość udziału członkowskiego, przeznaczenie całości zysków na fundusz rezerwowy, społeczna praca zarządu z wyjątkiem kasjera, niskie odsetki za wkład i pożyczkę. W 1907 roku utworzono Krajową Centralną Kasę Spółek Rolniczych we Lwowie (obejmującą teren województw: lwowskiego, stanisławowskiego, tarnopolskiego i krakowskiego), która po 12 latach została przekształcona w Centralną Kasę Spółek Rolniczych w Warszawie i przeniesiona do stolicy.

W zaborze rosyjskim działalność instytucji bankowych charakteryzowała koncesyjność, ustawowe określenie granic kapitałów zakładowych i stosunku kapitałów własnych do obcych oraz wyraźne zróżnicowanie banków handlowych (kredytu krótkoterminowego) i hipotecznych (kredytu długoterminowego). Udzielaniem kredytu krótko- i długoterminowego zajmowały się początkowo tylko banki rosyjskie. Jednakże już w 1872 roku w Wilnie został utworzony Wileński Bank Ziemski, który udzielał kredytów krótkoterminowych i pożyczek hipotecznych ziemskich i miejskich, finansując się dzięki emisji listów zastawnych. Natomiast rozwój spółdzielczości kredytowej był utrudniany przez władze. Zatwierdzenie statutu każdej nowo powołanej spółdzielni wymagało zgody ministra skarbu. Ze względu na lokalne ograniczenia spółdzielczość kredytową w tym zaborze charakteryzowało

początkowo silne zróżnicowanie organizacyjne, jednak ostatecznie wykształciły się tu dwie odmiany spółdzielni: towarzystwa pożyczkowe (kredytowe) bezudziałowe (wzorowane na rozwiązaniach stworzonych przez Raiffeisena) oraz towarzystwa udziałowo-pożyczkowe. Te pierwsze tworzyły kapitał z kredytów w innych instytucjach bankowych lub z ofiarowanych funduszy. Mieszkańcy miast (rzemieślnicy, urzędnicy) korzystali głównie z pożyczek krótkoterminowych, natomiast rolnicy z długoterminowych (zwłaszcza na zakup ziemi i żywego inwentarza). Towarzystwa bezudziałowe zaczęły powstawać po 1889 roku, jednak ich rozwój nastąpił po 19 latach. Towarzystwa o charakterze udziałowym opierały swą działalność na udziałach członkowskich i obsługiwały drobne rzemiosło, przemysł oraz przedstawicieli wolnych zawodów (w zasadzie ludność miejską), a znaczący ich rozwój nastąpił po 1904 roku.

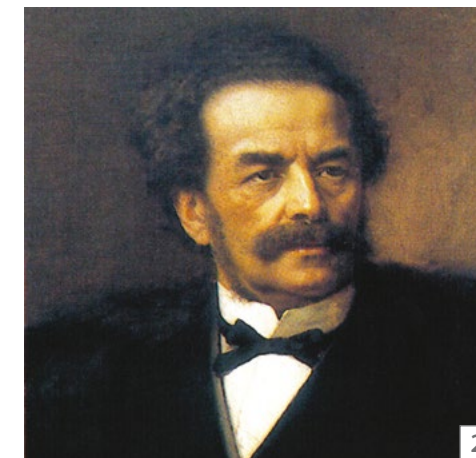
W Królestwie Polskim w 1825 roku powstało w Warszawie Towarzystwo Kredytowe Ziemskie (TKZ) mające na celu ułatwienie spłacenia długów obciążających prywatną własność ziemską oraz pomoc finansową udzieloną rządowi Królestwa przez przyznanie długoterminowych pożyczek pod zastaw dóbr. Po reformie uwłaszczeniowej z 1864 roku głównym celem Towarzystwa stało się ułatwienie ziemianom przestawienia ich majątków na tory gospodarki kapitalistycznej. TKZ istniało do września 1939 roku.

W latach 40. XIX wieku powstało kilka banków, których właścicielami byli Żydzi. Prócz Kronenbergów znaczne zasługi w rozwój polskiej bankowości wniosła również rodzina Epsteinów, zwłaszcza Józef i Mieczysław. Jednak deficyt rodzimego kapitału powodował, że wielkie bankierskie przedsięwzięcia należały do rzadkości.

Częstszym zjawiskiem były kantory wekslarskie, prowadzone również przez członków społeczności żydowskiej. W 1850 roku Zgromadzenie Kupców zarejestrowało ich ponad 30, a wśród nich warszawskie firmy S. Lessera, A. Moldauera, S. Konitza, G. Landaua, S. Portnera, Sz. Toeplitza, H. Wawelberga. Wraz z postępującym równouprawnieniem wyznawców judaizmu z innymi obywatelami Królestwa Polskiego (zasadnicza zmiana nastąpiła w 1862 roku), coraz większa ich liczba stawała się właścicielami i udziałowcami banków. W drugiej połowie XIX wieku, 15 z 26 liczących się w Warszawie banków prywatnych należało do Żydów, a trzy do osób pochodzenia żydowskiego. Na prowincji 19 z 21 kantorów prowadzonych było przez wyznawców judaizmu. Do najbardziej znanych instytucji zajmujących się udzielaniem kredytów w tym okresie należy zaliczyć dom bankowy S. Natanson i Synowie (założony w 1866 roku przez H. Natansona; działał do 1932 roku), firmę J.G. Blocha (właściciel był ewangelikiem) oraz bank H. Wawelberga (powstał z przekształcenia istniejącego od 1840 roku kantoru wekslarskiego, funkcjonował do 1939 roku, w tym od 1913 roku jako spółka akcyjna pod nazwą Bank Zachodni).

Na przełomie wieków banki prywatne traciły na znaczeniu, a kapitał zaczęto skupiać w spółkach akcyjnych, które na początku miały w dużej mierze charakter rodzinny. Bardzo często w ich zarządach przeważali Żydzi lub obcokrajowcy. Wśród liczących się banków akcyjnych, zakładanych i kierowanych przez Żydów, wymienić należy Bank Dyskontowy w Warszawie, Bank Angielsko-Polski, Bank Handlowy w Łodzi, Bank Przemysłowo-Handlowy w Łodzi, Bank dla Handlu i Przemysłu w Warszawie, Bank Kujawski we Włocławku, Bank Małopolski, Międzynarodowy Bank Handlowy w Katowicach, Polski Akcyjny Bank Komercyjny w Warszawie, Śląski Bank Eskontowy w Bielsku i wiele innych. W Banku Kupieckim, który został powołany w 1897 roku w formie spółki akcyjnej w Łodzi, ważną rolę odgrywała pochodząca z Saksonii rodzina Geyerów. Był on drugim lokalnym bankiem przemysłowego miasta (wcześniej powstał tam Bank Handlowy), a w zakresie jego działalności znalazły się: udzielanie pożyczek i otwieranie kredytu pod zastaw papierów wartościowych, kruszców i towarów, inkasowanie i dyskonto weksli, przyjmowanie depozytów, obrót pieniężny w kraju i za granicą, sprzedaż komisowa

towarów itp. W wyniku wspomnianych przemian organizacyjnych w Królestwie Polskim przetrwały jedynie największe domy bankowe (m.in. St. Lesser oraz S. Natanson i Synowie), a na rynku usług finansowych zaczęły dominować oddziały wielkich banków rosyjskich oraz Bank Handlowy, Bank Dyskontowy i Bank Handlowy w Łodzi. Na początku XX wieku łódzkie banki akcyjne stanowiły ponad połowę tego typu w Królestwie i dysponowały 33,3% wartości kapitału zakładowego. ■

fot. 1.
Gmach Banku Austriacko-Węgierskiego w Jasle.

fot. 2.
Leopold Stanisław Kronenberg (1812-1878).

fot. 3.
Historyczna siedziba Banku Handlowego z 1874 roku w Warszawie przy ul. Traugutta.

Dwudziestolecie międzywojenne

1

Po wybuchu pierwszej wojny światowej część banków uległa likwidacji, natomiast ocalała polska spółdzielczość kredytowa. Na terenie wszystkich zaborów w 1912 roku działało około 2686 polskich spółdzielni kredytowych i kas oszczędności, a w 1925 roku było ich już 3274.

W dwudziestoleciu międzywojennym w polskim systemie bankowym funkcjonowały cztery grupy podmiotów, którymi były: bank centralny, banki komercyjne, banki samopomocowe i spółdzielcze oraz banki komunalne.

Po uzyskaniu przez Polskę niepodległości, ewolucja regulacji prawnych zmierzała w kierunku wyznaczenia zakresu działalności najmniejszych instytucji finansowych, jakimi były kantory, objęcia ich ścisłym nadzorem publicznym i usunięcia podmiotów słabych gospodarczo lub szkodzących interesowi ogółu. Zasady funkcjonowania instytucji bankowych zmieniały się kilkakrotnie. Do końca okresu międzywojennego obowiązywało prawo bankowe wydane w formie rozporządzenia prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 17 marca 1928 roku, które obejmowało banki, domy bankowe, kantory wymiany, lombardy, spółdzielnie kredytowe,

państwowe przedsiębiorstwa bankowe, kasy pożyczkowo-oszczędnościowe, komunalne kasy oszczędnościowo-pożyczkowe, gminne kasy pożyczkowo-oszczędnościowe, towarzystwa kredytowe oraz inne instytucje udzielające kredytu na podstawie zezwoleń wydanych przez władze zaborcze. W zasadzie od momentu przyjęcia pierwszych regulacji prawnych w tym zakresie nadzór nad podmiotami bankowymi został powierzony ministrowi skarbu.

Zgodnie z dekretem z grudnia 1918 roku w okresie przejściowym (do momentu wprowadzenia do obiegu złotego) emisją marki polskiej zajmowała się Polska Krajowa Kasa Pożyczkowa. Działalność Kasy przypadła na trudne lata niestabilności politycznej i kształtowania się niepodległości. Rosnących wydatków budżetowych nie można było zrównoważyć wpływami podatkowymi i z tego względu Kasa udzielała skarbowi początkowo bezprocentowych, a później także oprocentowanych pożyczek.

W 1870 roku powstał Bank Handlowy S.A. z siedzibą w Warszawie. Był to pierwszy polski bank w formie spółki akcyjnej, wcześniej banki miały formę przedsiębiorstw rodzinnych lub spółek cywilnych. Przetrwał on dwie wojny

fot. 1.

Bank Polski przy ul. Bielańskiej 10 w Warszawie.

fot. 2.

Władysław Grabski (1874-1938) minister skarbu oraz dwukrotny premier II RP, autor reformy walutowej.

fot. 3.

Leon Barysz, dyrektor Banku Gospodarstwa Krajowego w latach 1935-1939.

fot. 4.

Stefan Pawłowicz, komisarz rządowy Banku Gospodarstwa Krajowego w latach 1924-1927.

2

3

4

światowe i różnorodne przemiany polityczno-gospodarcze, utrzymując pozycję jednej z czołowych polskich placówek finansowych. Inicjatorem powstania Banku Handlowego i jego głównym akcjonariuszem był Leopold Kronenberg – finansista i przemysłowiec żydowskiego pochodzenia, jeden z najbogatszych obywateli Królestwa Polskiego. W pierwszym okresie działalności Bank Handlowy prowadził głównie obsługę finansową handlu Królestwa z Rosją i Europą Zachodnią (w szczególności handlu produktami rolnymi), a następnie przemysłu cukrowniczego. W strategię działalności Banku Handlowego wpisano uporządkowanie zasad udzielania kredytu handlowego: zredukowanie lichwy i objęcie kredytem dyskontowym średnich i drobnych przedsiębiorców. Bank Handlowy wprowadził po raz pierwszy „rachunki przekazowe” (odpowiednik dzisiejszych rachunków „a vista”). Uczestniczył także, po raz pierwszy na ziemiach polskich na tak dużą skalę, w sanacji firmy poprzez konwersję długu na akcje. Klientami Banku były największe przedsiębiorstwa przemysłu metalowego, górniczego, hutniczego i włókienniczego. Bank angażował się w przedsięwzięcia przemysłowe, współpracując w Warszawie – z zakładami Lilpopa, a w Łodzi – z potentatami branży włókienniczej. Wśród partnerów

zagranicznych były m.in.: Crédit Lyonnais, Deutsche Bank, Lippmann, Rosenthal & Co. w Amsterdamie, zakłady Kruppa w Essen, Mitteldeutsche Creditbank i wiele innych instytucji z ówczesnej europejskiej czołówki finansowej. Bank Handlowy prowadził całościową obsługę finansową Towarzystwa Drogi Żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej, a także uczestniczył w powstaniu mostu Poniatowskiego i Hali Mirowskiej. W ostatnich dziesięcioleciach XIX wieku Bank Handlowy stał się największym najbardziej znaczącym bankiem prywatnym na terenie Królestwa Polskiego. Był liderem zarówno pod względem wielkości funduszy własnych, jak i rozmiarów prowadzonych operacji. Od 1875 roku akcje Banku były notowane na giełdzie warszawskiej, a od roku 1912 na berlińskiej. Spośród wszystkich polskich banków – spółek akcyjnych działających wówczas w Królestwie, Bank Handlowy miał połowę sumy kapitałów. Dzięki rozległej sieci oddziałów i agentur Bank przed wybuchem pierwszej wojny światowej obejmował swym działaniem cały obszar Królestwa Polskiego i zachodnią część Rosji.

Na skutek bezpośredniego finansowania przez Polską Krajową Kasę Pożyczkową deficytu budżetowego, w 1923 roku pojawiła

się hiperinflacja. Reforma finansów i reforma walutowa stały się zasadniczym celem utworzonego w grudniu 1923 roku gabinetu premiera Władysława Grabskiego. Jego rząd przeprowadził w 1924 roku reformę walutową, na mocy której jeszcze tego samego roku powstał Bank Polski S.A. jako instytucja emisyjna zajmująca się regulowaniem obiegu pieniężnego oraz udzielaniem kredytów innym bankom. Założycielskie zebranie akcjonariuszy zawiązujące spółkę odbyło się 15 kwietnia 1924 roku i w tym samym dniu ukazało się obwieszczenie ministra skarbu Władysława Grabskiego ustalające datę rozpoczęcia działalności Banku na 28 kwietnia 1924 roku. Nowy ustrój pieniężny opierał się na systemie *Gold Exchange Standard* (system dewizowo-złoty). Bank Polski uzyskał przywilej emisji nowej polskiej waluty, którym był złoty o parytecie równym złotemu frankowi byłej Unii Łacińskiej (złoty zawierał 1/3,444 g czystego złota). Przyjęcie tak określonego parytetu wyznaczało relacje złotego wobec innych walut (np. równowartość w złotych 1 dolara USA wynosiła 5,18262 złotego). Nowo powołany bank charakteryzowała stosunkowo duża niezależność od rządu i skarbu, co dawało gwarancję większej stabilności w sferze polityki pieniężnej.

Po rozpoczęciu działalności przez Bank Polski Polska Krajowa Kasa Pożyczkowa została postawiona w stan likwidacji. Rozpoczęto wymianę marek polskich na złote według relacji 1 złoty = 1 800 000 marek. Jedynym prawnym środkiem płatniczym stały się bilety złotowe. Polski system pieniężny tworzyły ponadto monety srebrne oraz bilety zdawkowe. Po kryzysie z 1925 roku zmienione zasady systemu pieniężnego przewidywały możliwość wprowadzania do obiegu, prócz biletów bankowych, monet złotych, srebrnych i bilonu.

Jednoczenie ziem znajdujących się wcześniej pod zaborami rodziło wiele problemów natury administracyjnej, prawnej i gospodarczej, jednak powoli wznawiały działalność banki przedwojenne. Funkcjonalność operacyjna banków polskich w okresie międzywojennym skupiała się głównie w Banku Polskim, Banku Gospodarstwa Krajowego, Państwowym Banku Rolnym i Pocztowej Kasie Oszczędności (jako bankach państwowych), w Banku Handlowym i Banku Związku Spółek Zarobkowych (jako bankach akcyjnych) oraz w Banku Dyskontowym Warszawskim i Banku Zachodnim (jako bankach prywatnych). W latach 1918-1939 ważną rolę odgrywały banki prywatne należące do Żydów. Warszawskie firmy W. Landaua, A. Goldfedera i D.H. Szereszowskich, działające od XIX wieku, nastawione były na klientelę polską i żydowską. Domami bankowymi obsługującymi głównie klientów żydowskich były stołeczne firmy: D. Maliniaka, Sołowiejczyka i Morgensterna, M. Krolla. W wielu innych miastach również działały banki żydowskie o wieloletnich tradycjach, np. L. Mamrotha w Kaliszu, M. Goldhara w Kielcach, D. Woldenberg w Płocku, P.J. Tykocinera oraz W. Lubliner i S. Goldkrauta w Łodzi. Tragicznym w skutkach dla większości domów bankowych okazał się kryzys gospodarczy lat 1929-1933. W 1932 roku duża część banków prywatnych, nawet

tych z kilkudziesięcioletnią tradycją, upadła. Nieliczne, które przetrwały, ograniczyły działalność kredytową.

W międzywojniu funkcjonowała także sieć komunalnych instytucji bankowych, którą tworzyły trzy banki akcyjne: Polski Bank Komunalny w Warszawie, Komunalny Bank Kredytowy w Poznaniu, Centralna Małopolska Kasa Oszczędności oraz liczne komunalne kasy oszczędności. Zadaniem tej struktury było zaspokajanie popytu na kredyty związków samorządowych i udzielanie kredytu krótko- i długoterminowego.

Pocztowa Kasa Oszczędności (PKO), z której wywodzi się obecny PKO BP, powstała 7 lutego 1919 roku. Organizatorem i pierwszym dyrektorem PKO był Hubert Linde, który objął równocześnie tekę ministra poczt i telgrafów. Zbiornicami Kasy były urzędy pocztowe w całym kraju. W 1920 roku PKO uzyskała osobowość prawną i stała się instytucją państwową, wyposażoną w gwarancje państwa oraz znajdującą się pod jego kontrolą. Kasa przyjmowała wkłady oszczędnościowe, prowadziła przekazowy

obrót czekowy, ubezpieczała na wypadek śmierci, prowadziła zagraniczne zlecenia przekazowe, zlecenia giełdowe, inkaso i skup weksli, lombard oraz depozyt. Współdziałała przy emisji pożyczek państwowych, samorządowych i komunalnych. Miała również znaczący udział w finansowaniu inwestycji polskiego dwudziestolecia międzywojennego. Za zgromadzone w PKO pieniądze powstały m.in. miasto i port w Gdyni, fabryki Centralnego Okręgu Przemysłowego oraz zapory na Sole i Dunajcu. W 1935 roku PKO objęła patronatem powstające od 1927 roku Szkolne Kasy Oszczędności, które miały za cel uczenie młodych obywateli oszczędzania i umiejętnego gospodarowania zgromadzonymi pieniędzmi.

Połowę mieszkańców II Rzeczypospolitej stanowili rolnicy. Zaczęły więc powstawać banki rolne, a wśród nich założony w 1919 roku Bank Rolny (BR), przekształcony dwa lata później w Państwowy Bank Rolny (PBR) na bazie którego w 1975 roku utworzono Bank Gospodarki Żywnościowej, PBR stanowił jeden z instrumentów rządowej polityki agrarnej, zwłaszcza po 1926 roku.

1

2

3

4

Do najważniejszych zadań Banku należało: udzielanie długoterminowych kredytów amortyzacyjnych na zakup ziemi z parcelacji prywatnych, na kupowanie majątków ziemskich na cele parcelacyjne, na kolonizację gruntów będących własnością państwa oraz kredytowanie melioracji. Po podjęciu przez sejm decyzji o przeprowadzeniu reformy rolnej opartej na przymusowym wykupie dużej własności rolnej, Bankowi nadano nowy charakter i ściśle związano go z działalnością Głównego Urzędu Ziemskiego. W 1921 roku działalność PBR podzielono na dwa niezależne obszary: administrowanie państwowymi funduszami wspierającymi osadnictwo, melioracje i rolnictwo oraz prowadzenie operacji na własny rachunek. W 1923 roku PBR obsługiwał 23 fundusze. Zarządzanie nimi sprowadzało się do czynności administracyjnych (wyплаты pożyczek, inkasowanie rat, operacje kasowe zlecane przez dysponenta funduszu), natomiast samodzielne udzielanie pożyczek należało do rzadkości.

W 1924 roku z inicjatywy ówczesnego premiera, a jednocześnie ministra skarbu, Władysława Grabskiego, utworzony został Bank Gospodarstwa Krajowego (BGK). Powstał on z fuzji trzech wywodzących się z Galicji banków publicznych: Polskiego

Banku Krajowego, Państwowego Banku Odbudowy i Zakładu Kredytowego Miast Małopolskich. Utworzenie BGK stanowiło wyraz realizacji koncepcji gospodarczej premiera Grabskiego, który, będąc przeciwnikiem etatyzacji przemysłu i handlu, był zarazem zwolennikiem silnej bankowości państwowej. Bank finansował przedsiębiorstwa państwowe, inwestycje samorządowe oraz budownictwo mieszkaniowe. Do głównych zadań Banku należało udzielanie pożyczek długoterminowych poprzez emisje listów zastawnych, obligacji komunalnych, kolejowych i bankowych, udzielanie pożyczek samorządowych, a także kredytowanie instytucji oszczędnościowych i wykonywanie wszelkich innych czynności bankowych. Szczególne obowiązki spoczywały na BGK wobec przedsiębiorstw państwowych i samorządowych. Po roku 1926 działalność BGK koncentrowała się na wspieraniu instytucji państwowych i komunalnych, przemysłu zbrojeniowego oraz zarządzaniu przechodzącymi pod kontrolę państwa zakładami przemysłowymi. W tym okresie powstał tzw. koncern BGK, zrzeszający m.in.: Towarzystwo Starachowickich Zakładów Górniczo-Hutniczych, Zakłady Chemiczne „Grodzisk”, Przemysł Chemiczny „Boruta” SA Eksploatacji Soli Potasowych i kilka innych zakładów. Bank administrował też funduszami

celowymi rządu, m.in. Funduszem Pomocy Instytucjom Kredytowym, Państwowym Funduszem Budowlanym, Państwowym Funduszem Kredytowym i Funduszem Pracy. Na przełomie lat 20. i 30. XX wieku Bank Gospodarstwa Krajowego stał się jednym z największych banków II Rzeczypospolitej, pełniąc ważną rolę kreatora i podstawowego uczestnika długoterminowego kredytu mieszkaniowego, systemu kredytu komunalnego oraz restrukturyzacji gospodarki. Nie będąc bankiem konkurencyjnym dla instytucji prywatnych pod względem wysokości oprocentowania wkładów, BGK dbał o zapewnienie łatwego dostępu klientów do swoich oddziałów. Było to możliwe od chwili powstania banku, dzięki przejściu sieci terenowej Polskiego Banku Kredytowego.

fol. 1.
Bank Polski w Krakowie.

fol. 2.
Gmach Komunalnej Kasy Oszczędności w Rybniku.

fol. 3.
Pocztowa Kasa Oszczędności przy ul. Wielopole w Krakowie.

fol. 4.
Bank Gospodarstwa Krajowego w Katowicach.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

W 1929 roku Poczta Kasa Oszczędności zainicjowała utworzenie banku Polska Kasa Opieki S.A., który zajął się obsługą operacji zagranicznych, w tym obsługą polskiej emigracji zarobkowej (liczebność Polonii w okresie międzywojennym sięgała 8 mln). Hubert Linde chciał założyć filię w Paryżu, jednak ze względu na to, że francuskie prawo na to nie pozwalało, trzeba było stworzyć nowy bank. Założycielami tej instytucji były: Poczta Kasa Oszczędności, Bank Gospodarstwa Krajowego i Państwowy Bank Rolny. Jedynym akcjonariuszem była PKO, która osiem lat później przejęła także wszystkie akcje nowej emisji. Bank miał gromadzić oszczędności polskich emigrantów oraz ułatwić przekazy zagraniczne ich rodzin w kraju. Z czasem wprowadził własne bony towarowe denominowane w dolarach, którymi można było płacić za deficytowe dobra luksusowe, początkowo

tylko importowane, a potem także krajowe (np. glazura, samochody, pralki). Pierwszy oddział banku powstał w Paryżu i rozpoczął działalność 3 lutego 1930 roku. W ciągu pierwszych 10 lat istnienia bank zorganizował placówki w czterech krajach, które łącznie dysponowały 25 oddziałami i agencjami. Tworzenie i funkcjonowanie oddziałów zagranicznych miało zasadnicze znaczenie dla wykonywania zadań banku, gdyż tylko one mogły zapewnić obsługę emigrantów. W 1930 roku Rada Banku podjęła decyzję o utworzeniu oddziału w Argentynie, jednak ze względu na przeszkody natury formalnej utworzono odrębną spółkę akcyjną pod nazwą Banco Polaco Polska Kasa Opieki.

Spółdzielnie spożywców i Związek Spółdzielni Spożywców „Społem” zainicjowały w 1930 roku utworzenie Banku „Społem”, który zastąpił

Związkową Kasę Oszczędności. Instytucja ta pełniła funkcję centrali finansowej dla spółdzielni spożywców. Do połowy 1937 roku Bank zgromadził około 4 mln złotych oszczędności robotniczych i udzielił około 4,5 mln złotych kredytów organizacjom i przedsiębiorstwom spółdzielczym.

Kierunek reform przyjęty przez gabinet premiera Grabskiego w znacznym stopniu przyczynił się do rozwoju systemu bankowego II Rzeczypospolitej. Przed wybuchem drugiej wojny światowej, obok nowoczesnego Banku Polskiego działały wielkie banki państwowe (BGK, PBR, PKO), 27 banków prywatnych w formie spółek akcyjnych (w tym cztery zagraniczne), 28 domów bankowych, 19 towarzystw kredytowych, 333 komunalne kasy oszczędności, 975 gminnych kas pożyczkowo-oszczędnościowych oraz 5597 spółdzielni kredytowych. ■

fot. 1.
Bank Gospodarstwa Krajowego – jedna z sal w Pałacu Tyszkiewiczów przy ul. Krakowskie Przedmieście w Warszawie.

fot. 2.
Walne zebranie akcjonariuszy Banku Polskiego w Warszawie – 1936 rok.

fot. 3.
Zdjęcie grupowe uczestników zjazdu pracowników Banku Polskiego w Krakowie – 1935 rok.

fot. 4.
Poświęcenie gmachu Komunalnej Kasy Oszczędności w Chorzowie – 1935 rok.

fot. 5.
Biuro Kasy Oszczędności Powiatu Radomskiego w Radomiu.

Fotografie na str. 50-51:

fot. 1.
Gmach Komunalnej Kasy Oszczędności w Gdyni.

fot. 2.
Komunalna Kasa Oszczędności we Fryszacie na Zaolziu.

fot. 3.
Bank Miasta Poznania przy ul. Focha w Poznaniu.

fot. 4.
Bal Banku Gospodarstwa Krajowego w pałacu Potockich w Warszawie – 1928 rok.

fot. 5.
Budynek Komunalnej Kasy Oszczędności w Krynicy.

fot. 6.
Bank Polski w Łodzi.

fot. 7.
Widok gmachu Banku Polskiego przy ul. Kościuszki w Jaśle.

fot. 8.
Komunalna Kasa Oszczędności w Rzeszowie.

fot. 9.
Gmach Kasy Oszczędności w Tarnowie.

fot. 10.
Hala maszyn Pocztovej Kasy Oszczędności u zbiegu ulic Jasnej i Świętokrzyskiej w Warszawie.

fot. 11.
Spotkanie oplatkowe w Komunalnej Kasie Oszczędności w Turku w 1932 roku.

fot. 12.
Bank Handlowo-Przemysłowy w Łodzi.

Instytucje bankowe w okresie okupacji

fot. 1.
Członkowie zarządu Polskiego Banku Emisyjnego na spotkaniu z gubernatorem Hansem Frankiem na Wawelu. Widoczni m.in.: Feliks Młynarski i Rudolf Jędrzejewski – 1940 rok.

fot. 2.
Asygnata pięćdziesięciomarkowa emitowana przez Kredytowe Kasy Rzeszy Niemieckiej.

Po wybuchu drugiej wojny światowej władze Banku Polskiego wraz z rządem zostały ewakuowane do Paryża, a następnie po klęsce Francji do Londynu. Oddziały banku na terenach włączonych do Niemiec i ZSRR uległy likwidacji, a złotego zastąpiły marka i rubel. Władze niemieckie formalnie nie zlikwidowały Banku Polskiego ze względu na zamiar przejęcia jego zasobów złota i rezerw dewizowych zdeponowanych za granicą. Uniemożliwiły jednak działania władz Banku Polskiego poprzedzające ewakuację: wywieziono dużą część aktywów, w tym zasobów złota, akta bankowe oraz matryce do drukowania banknotów. Przyczyną wywozu tych ostatnich była chęć

zapobieżenia nadmiernej emisji banknotów przez okupanta w celu finansowania działań wojennych. W utworzonej przez Niemców Generalnej Guberni (GG) 15 grudnia 1939 roku powołany został Bank Emisyjny w Polsce (*Emissionsbank in Polen*)

z siedzibą w Krakowie (stolicy GG), który rozpoczął działalność 8 kwietnia 1940 roku. Niemcom zależało na utrzymaniu zaufania do waluty i uporządkowaniu stosunków pieniężnych na okupowanych terytoriach, dlatego pozostawili nazwę złoty

i zaproponowali kierowanie nowo utworzoną instytucją emisyjną wiceprezesowi Banku Polskiego, Feliksowi Młynarskiemu, który należał do grona współpracowników Władysława Grabskiego. Młynarski, działając w porozumieniu z rządem RP na uchodźstwie, przyjął propozycję, lecz po akceptacji przez Niemców jego warunków, które polegały na pozostawieniu na banknotach polskich napisów oraz określenia „Bank Emisyjny w Polsce”. Przedwojenne banknoty złote Banku Polskiego zostały ostemplowane oraz w 1940 roku wymienione na banknoty okupacyjne (z limitami wymiany zróżnicowanymi dla Niemców, Polaków, Żydów i przedsiębiorstw). Prócz centrali w Krakowie, bank ten miał kilkanaście oddziałów w większych miastach GG. Podporządkowany był całkowicie władzom okupacyjnym, finansował również bezpośrednio ich wydatki.

Na terenach włączonych do III Rzeszy organizację obrotu pieniężnego powierzono Kredytowym Kasom Rzeszy Niemieckiej (*Reichskreditkassen*), które początkowo emitowały asygnaty nominowane w reichsmarkach (przy kursie wymiany 1 reichsmarka = 2 złote). Asygnaty zostały podniesione do rangi prawnego środka płatniczego, którym obok złotego można było płać za dobra i usługi na terenach zajętych przez wojska niemieckie.

Pomiędzy październikiem a grudniem 1939 roku podjęto decyzję o wycofaniu złotego i asygnat z obiegu i zastąpieniu ich marką niemiecką.

W wyniku rozpoczęcia działań wojennych instytucje bankowe na terytorium RP utraciły dużą część swoich aktywów: zasobów gotówki, papierów wartościowych, budynków oraz akt. Niektóre z nich udało się wywieźć za granicę, część zaginęła w trakcie ewakuacji przejęta przez wojska niemieckie lub Armię Czerwoną, część – np. kredyty – straciła jakąkolwiek wartość. Teoretycznie zabezpieczaniem, w praktyce rabunkiem wartości dewizowych pozostałych w bankach zajmowały się specjalnie do tego powołane *Devisenschuttkommandos*. Przedsiębiorstwa, zwłaszcza żydowskie, które zaciągnęły kredyty, zostały zniszczone, zamknięte lub przejęte w zarząd komisaryczny bądź powierniczy, a zarządcy nie respektowali wcześniej zawartych umów kredytowych. Pożyczki udzielane osobom fizycznym także okazywały się w wielu przypadkach nieściągalne – dłużnicy ginęli, tracili majątki, przebywali w obozach bądź na emigracji. Dodatkowym problemem było ściąganie należności od dłużników zamieszkujących tereny, które zostały wcielone do III Rzeszy. Na skutek runu, jaki miał miejsce jeszcze przed wybuchem wojny, w pierwszym okresie działań zbrojnych wprowadzano moratoria i ograniczenia wypłat. Następnie rozpoczęto likwidację instytucji kredytowych – w pierwszej kolejności zamknięto podmioty należące do członków społeczności żydowskiej (tak stało się m.in. z licznymi spółdzielniami kredytowymi i domami bankowymi). Na podstawie rozporządzenia Generalnego Gubernatora Hansa Franka z dnia 15 listopada 1939 roku o konfiskacie majątku państwa polskiego na obszarze GG oraz z dnia 24 września 1940 roku w sprawie własności na majątku byłego państwa polskiego, konfiskacie uległ

majątek państwa polskiego, w tym mienie działających banków państwowych. Jako przyczynę podawano brak płynnych aktywów. Od połowy października rozpoczęto także „aryzację” banków i wszyscy pracownicy pochodzenia żydowskiego zostali zwolnieni. W pierwszych miesiącach okupacji rozpoczęła się penetracja polskiego rynku bankowego przez duże banki niemieckie (m.in. Dresdner Bank). W połowie grudnia 1939 roku powołano Urząd Nadzoru Bankowego (UNB) (*Bankaufsichtsstelle*), jednak ze względu na spory kompetencyjne nie rozpoczął on działalności. Wprowadzenie zmian w uprawnieniach kierownika tego urzędu sprawiło, że ostatecznie nadzór nad bankami objął Fritz Paersch, który został jednocześnie nadzorcą Banku Emisyjnego w Polsce. Podstawy prawne oraz zakres działalności UNB określały rozporządzenia Generalnego Gubernatora z 1 grudnia 1939 roku, 8 kwietnia 1940 roku oraz 22 kwietnia 1942 roku. Wspomniane rozporządzenia wyposażyły go w dość szeroki wachlarz uprawnień – poza wydawaniem zgody na rozpoczęcie, ewentualnie wznowienie działalności, decyzji o likwidacji podmiotu czy wprowadzeniu zarządu komisarycznego urząd mógł podejmować także pewne decyzje personalne.

Na przełomie lat 1939-1940 podjęto decyzję o wznowieniu działalności przez Bank Gospodarstwa Krajowego, Państwowy Bank Rolny oraz Bank Akceptacyjny. Nie reaktywowano natomiast Pocztowej Kasy Oszczędności oraz Polskiej Kasy Opieki – oficjalnie ze względu na straty wywołane działaniami wojennymi. Wycofano się natomiast z próby likwidacji Banku Handlowego w Warszawie, który uważano za żydowski, jednak ostatecznie przeważał argument, że większość jego udziałów należała do Banku Cukrownictwa. Po konfiskacie majątku państwa polskiego na własność GG przeszedł również Państwowy Bank Rolny. W czasie wojny kontynuował on

jednak działalność pod zarządem niemieckim jako *Staatliche Agrarbank*. W połowie grudnia 1939 roku powołano także Związek Banków (*Verband der Finanzinstitute*) pełniący wobec władz niemieckich funkcję doradczą: formułował opinię o przyjętych rozwiązaniach, ewentualnie samodzielnie je proponował. Wraz z ekspansją terytorialną III Rzeszy przygotowywany był plan przebudowy systemu bankowego w Generalnym Gubernatorstwie przewidujący likwidację niektórych instytucji bankowych oraz przejęcie największych przez banki niemieckie. Do przejęcia wytypowano: Bank Handlowy w Warszawie S.A., Powszechny Bank Związkowy S.A. oraz Powszechny Bank Kredytowy S.A. W grupie tej wymieniono również Bank Amerykański w Polsce S.A. Oprócz nich w GG miały funkcjonować dwa banki państwowe – BGK i PBR – oraz dwie lub trzy instytucje polskie obsługujące miejscową ludność. Jedną z takich instytucji miał być Bank Towarzystw Spółdzielczych, drugą – nowy bank utworzony z Banku Związku Spółek Zarobkowych, Warszawskiego Banku Dyskontowego i Banku Zachodniego. Działania ukierunkowane na realizację wspomnianych planów, gotowych już w październiku 1940 roku, przybrały na sile dwa lata później, jednak rozwój sytuacji na froncie je uniemożliwił. Wkrótce symptomy zbliżającej się klęski Niemiec i nadciągający front zdestabilizowały pracę instytucji bankowych – masowe wycofywanie depozytów spowodowały problemy z płynnością i zawieszenie wypłat. Do załamania doszło po wybuchu powstania warszawskiego – została wówczas sparaliżowana praca większości central polskich banków w GG oraz łączność pomiędzy centralami i oddziałami. Wiele budynków bankowych i znajdujących się w nich zasobów zniszczono w czasie akcji burzenia Warszawy. W styczniu 1945 roku Urząd Nadzoru Bankowego, Bank Emisyjny w Polsce oraz banki niemieckie zostały ewakuowane na tereny Niemiec. ■

System bankowy Polski Ludowej

fot. 1.
Transparent, który współcześnie określilibyśmy jako baner, promujący spółdzielnie oszczędnościowo-pożyczkowe.

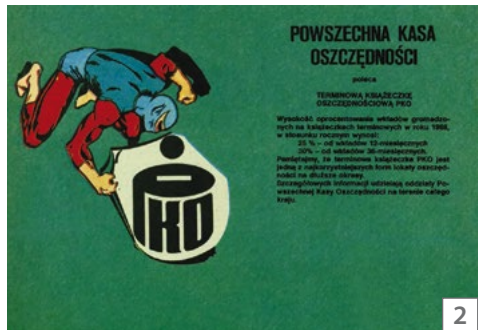
fot. 2.
Propagandowy plakat Pocztywnej Kasy Oszczędności, którą w 1948 roku przemianowano na Powszechną Kasę Oszczędności.

Po zakończeniu działań wojennych nastąpiła zmiana zasad funkcjonowania systemu bankowego. Instytucje zostały znacjonalizowane, z wyjątkiem banków spółdzielczych, które straciły samodzielność i zostały podporządkowane państwu. Upaństwowione banki stały się narzędziem realizacji planów gospodarczych, a konkurencja została uznana za szkodliwą. System pośrednictwa kredytowego oparty był na trzech grupach podmiotów, tj. bankach państwowych (NBP oraz banki specjalne, które później stały się bankami branżowymi), różnego rodzaju instytucjach funkcjonujących w formie spółdzielni (np. gminne kasy spółdzielcze) oraz bankach zorganizowanych w formie spółek akcyjnych (Bank Handlowy S.A., Bank Polska Kasa Opieki S.A. oraz początkowo Bank Polski S.A.), które nie miały ściśle określonych zadań. Stopniowo zmniejszano liczbę funkcjonujących podmiotów, aż ograniczono ją do czterech.

Narodowy Bank Polski

Plan powołania NBP został ogłoszony na posiedzeniu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego (PKWN) w Moskwie 22 lipca 1944 roku. Bank Emisyjny został od razu zlikwidowany, a funkcje aparatu emisyjnego pełniła początkowo Kasa Resortów utworzona w sierpniu 1945 roku, przekształcona miesiąc

później w Centralną Kasę Skarbową (CKS), która miała uprawnienia do emitowania biletów skarbowych z nadrukiem „Narodowy Bank Polski”. Poza działalnością emisyjną do jej zadań należało czuwanie nad organizacją obiegu pieniężnego, a także obsługa kasowa poszczególnych resortów. CKS funkcjonowała do czasu powołania Narodowego Banku Polskiego (NBP), który rozpoczął działalność 2 lutego 1945 roku pod nadzorem ministra skarbu. Wobec braku spójnej koncepcji zasad funkcjonowania NBP jego statut został oparty na statucie Banku Polskiego. Alternatywą utworzenia NBP był powrót z emigracji Banku Polskiego, jednak ze względów politycznych rozwiązanie takie nie wchodziło w rachubę. NBP wyposażono w wyłączne prawo emitowania banknotów na obszarze państwa polskiego, przy czym wysokość emisji określała Rada Ministrów na wniosek ministra skarbu. Ze statutu Banku Polskiego przyjęto zapis o pokryciu emisji złotem i dewizami (bez prawa wymienialności na złoto i dewizy). Po powstaniu Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej władze Banku Polskiego podjęły decyzję o powrocie do kraju wraz z całym majątkiem, jednak możliwość dysponowania jego złotem i dewizami NBP uzyskał dopiero w 1947 roku. Pomimo formalnego zerwania ciągłości instytucjonalnej, utrzymana została

ciągłość materialna i kadrowa pomiędzy tymi instytucjami – rozpoczynając działalność NBP oparł się na majątku i pracownikach Banku Polskiego, dzięki czemu stosunkowo szybko uruchomiono aparat centralny i terenowy.

Reaktywacje banków

Prócz uporządkowania kwestii związanych z odbudową bankowości centralnej, konieczne było wznowienie przez banki działalności operacyjnej. Jako pierwszy reaktywowany był Państwowy Bank Rolny (25 lipca 1944 roku w Lublinie), następnymi: Bank Gospodarstwa Krajowego (w sierpniu 1944 roku w Lublinie) i Poczтовая Kasa Oszczędności (kwiecień 1945 roku). Rząd ograniczył działalność PKO do pocztowego obrotu bezgotówkowego i gromadzenia oszczędności. W lipcu 1945 roku Kasa przystąpiła do odtwarzania przedwojennych wkładów oszczędnościowych, co było konieczne ze względu na zniszczenie szczegółowych kont w czasie działań wojennych. Rok później wprowadzono dwa rodzaje książeczek oszczędnościowych: umiejscowione i zwykłe. Osiągnięciem PKO było wznowienie działalności Banku Polska Kasa Opieki. W 1945 roku reaktywowano także komunalne kasy oszczędności, w 1946 roku Centralną Kasę Spółek Rolniczych i Bank „Społem”, które jeszcze w tym samym roku zostały połączone w Bank Gospodarstwa Spółdzielczego. Spółdzielnie oszczędnościowo-pożyczkowe podejmowały działalność zaraz po wyzwoleniu miejscowości, w których miały siedzibę. Początkowo ich centralą finansową była Centralna Kasa Spółek Rolniczych, a od połowy 1946 roku Bank Gospodarstwa Spółdzielczego. 10 lutego 1945 roku wznowił działalność Bank Handlowy w Warszawie, który początkowo finansował duży i średni przemysł, handel prywatny i większe miejskie spółdzielnie. W wyniku kurczenia się sektora prywatnego na

podstawie decyzji ministra skarbu w 1948 roku zaprzestano finansowania tego sektora i skoncentrował się na obsłudze handlu zagranicznego. Po 1945 roku został reaktywowany także Bank Związku Spółek Zarobkowych.

Centralizacja systemu bankowego

Już w 1946 roku przyjęty został kurs na centralizację systemu bankowego. NBP przejął od BGK bezpośrednie kredytowanie kluczowych obszarów gałęzi gospodarki. Wprowadzona została zasada wyłączności kredytowej polegająca na tym, że każda jednostka organizacyjna (przedsiębiorstwo) mogła być kredytowana przez ten bank, w którym miała rachunek bieżący i rachunek taki mógł być otwarty tylko w jednym, z góry określonym (zgodnie z zasadą specjalizacji) oddziale banku. Na mocy dekretu z 25 października 1948 roku o reformie bankowej, do wykonywania czynności bankowych upoważniono banki państwowe, banki w formie spółek akcyjnych oraz spółdzielnie kredytowe (gminne kasy spółdzielcze, pracownicze kasy spółdzielcze i miejskie spółdzielnie kredytowe); wszystkie podporządkowano ministrowi skarbu. Jednocześnie powołano banki państwowe: Bank Inwestycyjny (finansowanie inwestycji), Bank Rolny (finansowanie rolnictwa i nadzór nad gminnymi kasami spółdzielczymi; centrala dla gminnych kas spółdzielczych), Bank Komunalny (finansowanie związków samorządu terytorialnego), Bank Rzemiosła i Handlu (finansowanie rzemiosła, drobnego przemysłu i handlu; centrala dla miejskich spółdzielni kredytowych) oraz Powszechną Kasę Oszczędności (gromadzenie oszczędności, obsługa krajowego obrotu przekazowo-czekowego oraz nadzór nad pracowniczymi kasami spółdzielczymi; centrala dla pracowniczych kas spółdzielczych). Spośród spółek akcyjnych, do wykonywania czynności bankowych upoważniono istniejący jeszcze wówczas Bank Polski oraz Bank Polska Kasa Opieki. Natomiast

zlikwidowano Związek Komunalnych Kas Oszczędności Rzeczypospolitej Polskiej, a jego prawa i obowiązki przekazano NBP. Majątek komunalnych kas oszczędności włączono do majątku państwa, a kasy podporządkowano NBP. W stan likwidacji postawiono wszystkie pozostałe przedsiębiorstwa bankowe w tym PKO, BGK, PBR, BGS, komunalne kasy oszczędności, Komunalny Związek Kredytowy w Poznaniu wraz z Komunalnym Bankiem Kredytowym w Poznaniu, Wojewódzki Bank Pożyczkowy w Poznaniu, gminne kasy pożyczkowo-oszczędnościowe oraz wszelkiego rodzaju kasy przezorności i instytucje o podobnym charakterze. Celem dekretu o reformie bankowej były: koncentracja zasobów pieniężnych i kredytu oraz wynikająca z niej redukcja aparatu bankowego, ujednolicenie zasad działalności banków, podporządkowanie banków ministrowi skarbu. Owocem dekretu była również utrata samodzielności spółdzielni – stały się one aparatem pomocniczym Banku Rolnego, tym bardziej, że w 1952 roku pozbawiono je prawa do gromadzenia środków we własnym imieniu. W 1950 roku majątek likwidowanych banków przekazano nowo powołanym instytucjom bankowym.

W pierwszej połowie lat 50. XX wieku procesy centralizacyjne w bankowości nasiliły się, a NBP stopniowo przejmował kompetencje innych banków. Postępowało też ograniczanie liczby funkcjonujących podmiotów (m.in. Bank Komunalny przejął w 1951 roku majątek Banku Rzemiosła i Handlu; znacznie ograniczono kompetencje i majątek Banku Rolnego). W sierpniu 1953 roku NBP stał się też centralą organizacyjną, finansową i rewizyjną dla gminnych kas spółdzielczych (zastąpiły one spółdzielnie kredytowe). W rezultacie takie dziedziny gospodarki jak rzemiosło, gospodarka komunalna i rolnictwo pozbawione zostały wyspecjalizowanej obsługi bankowej.

W drugiej połowie lat 50. ubiegłego wieku rozpoczął się proces decentralizacji systemu zarządzania gospodarką narodową i przekształcania banków specjalnych (finansujących pewne rodzaje działalności) w banki branżowe (finansujące określone grupy podmiotów). Wyrazem tych tendencji w bankowości było m.in. przekazanie 1 stycznia 1958 roku przez Narodowy Bank Polski funkcji centrali organizacyjnej i rewizyjnej kas spółdzielczych nowo utworzonemu Związkowi Spółdzielni Oszczędnościowo-Pożyczkowych. W sierpniu 1958 roku Bank Rolny przejął refinansowanie spółdzielni, a 1 stycznia 1961 roku kredytowanie działalności eksploatacyjnej leśnictwa. Bankowi Rolnemu powierzono też prowadzenie Funduszu Rozwoju Rolnictwa. Gminne kasy spółdzielcze zastąpiono spółdzielniami oszczędnościowo-pożyczkowymi (rolniczymi

i miejskimi) i zezwolono na prowadzenie przez nie samodzielnej działalności oszczędnościowo-kredytowej wśród rolników i rzemieślników. W sierpniu 1957 roku powołany został Centralny Związek Spółdzielni Oszczędnościowo-Pożyczkowych (SOP), pełniący funkcję centrali organizacyjno-rewizyjnej, który rozpoczął działalność 1 stycznia 1958 roku. Rok później Bank Rolny przejął z NBP kredytowanie spółdzielni oszczędnościowo-pożyczkowych. Z kolei w 1963 roku Bank Handlowy w Warszawie przejął od NBP całość rozliczeń (w wolnych dewizach i w clearingu) obrotów zagranicznych państwa, a trzy lata później także finansowanie i kontrolę przedsiębiorstw handlu zagranicznego.

Istniejący porządek prawny charakteryzował jednak brak wyraźnego rozdziału

kompetencji Narodowego Banku Polskiego i pozostałych banków, zwłaszcza w sferze finansowania inwestycji.

Reforma bankowa

W roku 1969 nastąpiła kolejna zmiana zasad funkcjonowania banków – przeprowadzono wówczas reformę zmierzającą do integracji źródeł finansowania. W celu realizacji tej koncepcji zlikwidowano Bank Inwestycyjny, a 1 grudnia tego roku dokonano podziału jego agend pomiędzy Bank Handlowy, Powszechną Kasę Oszczędności oraz Narodowy Bank Polski. Z kolei 1 stycznia 1970 roku nastąpiło przesunięcie zadań oraz aktywów i pasywów pomiędzy NBP i BR oraz NBP i PKO.

Po tej reorganizacji kompetencje banków w zakresie finansowania działalności eksploatacyjnej i inwestycyjnej uporządkowało zarządzenie ministra finansów z 27 listopada 1969 roku w sprawie właściwości banków w zakresie finansowania działalności eksploatacyjnej i inwestycyjnej. Zgodnie z jego postanowieniami oraz przepisami innych obowiązujących wówczas aktów prawnych, Narodowemu Bankowi Polskiemu przypisano m.in. funkcję emisyjną, przeprowadzanie i kontrolowanie rozliczeń pieniężnych jednostek gospodarki narodowej, kasową i rozliczeniową obsługę budżetu państwa, gromadzenie wartości dewizowych i dokonywanie nimi obrotu, finansowanie i kredytowanie całej gospodarki narodowej (z wyjątkiem rolnictwa, przemysłu rolno-spożywczego, handlu zagranicznego i indywidualnego budownictwa mieszkaniowego) oraz opiniowanie dla Rady Ministrów planów zapasów, inwestycji i obrotów pieniężnych z zagranicą, w zakresie warunków kształtujących równowagę pieniężno-rynkową. Bank Rolny miał za zadanie realizować politykę państwa w stosunku do środowiska wiejskiego, kredytować uspołecznione przedsiębiorstwa rolne, leśne

1

i przemysłu rolno-spożywczego, spółdzielnie produkcyjne, kółka i zrzeszenia rolnicze, a także organizować i kontrolować rozliczenia wskazanych jednostek i refinansować działalność spółdzielni oszczędnościowo-pożyczkowych. Wśród zadań Powszechnej Kasy Oszczędności znalazły się: gromadzenie oszczędności ludności, prowadzenie rachunków bankowych i obrotu czekowego oraz kredytowanie sprzedaży ratalnej i indywidualnego budownictwa mieszkaniowego. Bank Handlowy w Warszawie kredytował wyłącznie przedsiębiorstwa handlu zagranicznego, obsługiwał rozliczenia z zagranicą oraz udzielał kredytów dewizowych jednostkom gospodarki uspołecznionej. Spółdzielnie oszczędnościowo-pożyczkowe miały za zadanie kredytowanie rolników indywidualnych, członków spółdzielni produkcyjnych, rzemieślników i przedsiębiorstwa

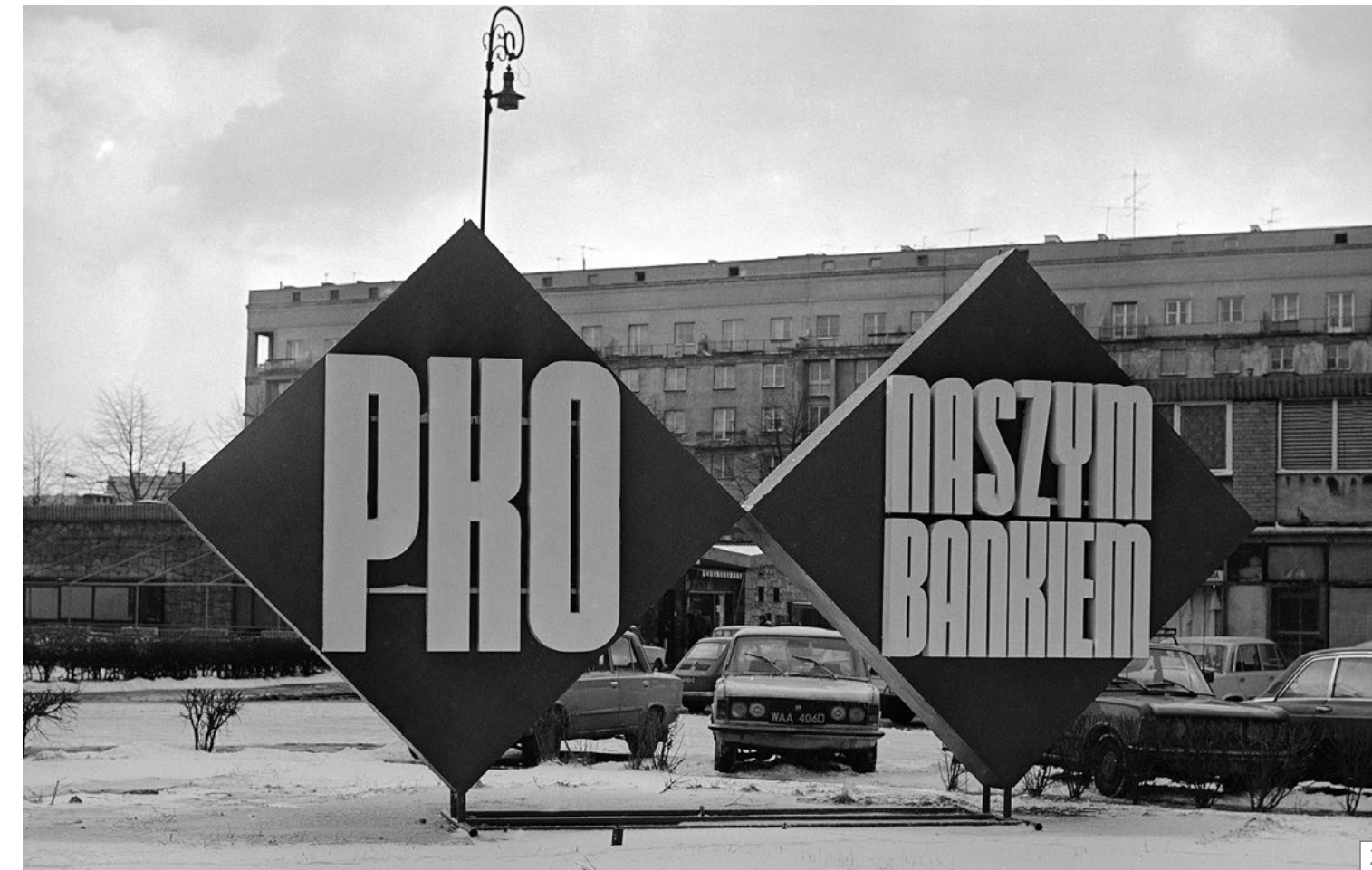
prywatne, a także przyjmowanie wkładów oszczędnościowych ludności wiejskiej oraz prowadzenie rachunków rolników indywidualnych. Ponadto wykonywały one czynności usprawniające obrót pieniężny na wsi, np. prowadzenie obsługi kasowej skupu czy handlu wiejskiego spółdzielni produkcyjnych.

W latach 70. XX wieku postępowała koncentracja sektora bankowego. Do wykonywania czynności bankowych upoważniono Narodowy Bank Polski będący bankiem państwowym, Bank Gospodarki Żywnościowej (będący bankiem państwowo-spółdzielczym, powstałym z połączenia zlikwidowanego Banku Rolnego i Centralnego Związku Spółdzielni Oszczędnościowo-Pożyczkowych oraz zrzeszone w nim banki spółdzielcze), Bank Handlowy w Warszawie S.A. i Bank Polska Kasa Opieki S.A.

fot. 1.
Wystawa plakatów promujących Powszechną Kasę Oszczędności – dominowała prosta symbolika.

fot. 2.
Tablica reklamowa Banku PKO przy ul. Zielnej w Warszawie – przejaw PRL-owskiej siermiężności dziś poraża.

Fotografia na str. 60:
W 1957 roku Powszechna Kasa Oszczędności wprowadziła nowy system oszczędzania – książeczki oszczędnościowe, które brały udział w kwartalnych, premiowych losowaniach samochodów. W pierwszym roku wylosowano 51 samochodów, w 1958 roku – 230, w 1960 roku – ponad 1000, a w 1965 roku – 2489 aut.

2

Rozwinięto przy tym koncepcję NBP jako „monobanku”, czyli banku obecnego we wszystkich obszarach życia gospodarczego, mającego kompleksowy wpływ na gospodarkę. Nowo utworzony BGŻ stał się centralą organizacyjną, finansową i rewizyjną banków spółdzielczych powstałych z przekształcenia spółdzielni oszczędnościowo-pożyczkowych. Taka struktura systemu bankowego funkcjonowała do pierwszej połowy lat 80. XX wieku. W wyniku tych działań, na początku lat 80. XX wieku

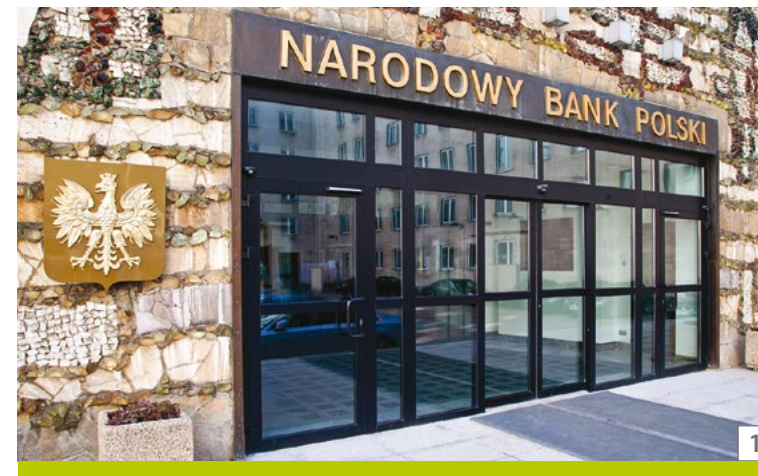
sektor bankowy w Polsce obejmował zaledwie cztery instytucje finansowe. Były to:

1. Narodowy Bank Polski, podporządkowany Ministerstwu Finansów (prezes NBP był jednocześnie wiceministrem finansów), pełniący funkcję banku centralnego oraz bezpośrednio kredytujący i kontrolujący całą gospodarkę;
2. Bank Gospodarki Żywnościowej, który specjalizował się w kredytowaniu rolnictwa i przemysłu rolno-spożywczego a także był centralą organizacyjną i finansową

- dla 1550 banków spółdzielczych, gromadzących oszczędności oraz kredytujących indywidualne rolnictwo i rzemiosło;
3. Bank Handlowy w Warszawie S.A., zajmujący się obsługą operacji zagranicznych rządu oraz spełniający funkcję banku branżowego dla przedsiębiorstw handlu zagranicznego, mających wyłączność na obsługę handlową z zagranicą;
4. Bank Polska Kasa Opieki S.A., specjalizujący się w obsłudze operacji walutowo-dewizowych ludności. ■

Procesy prywatyzacyjne

Kryzys, w jakim gospodarka polska znalazła się na przełomie lat 70. i 80. XX wieku, uświadomił konieczność przeprowadzenia głębokich reform systemowych. W 1982 roku rozpoczął się proces rezygnacji z koncepcji scentralizowanego pośrednictwa finansowego. Banki otrzymały status samodzielnych jednostek, wyłączone zostały z resortu finansów, wzmocniono pozycję prezesa NBP. Umożliwiono tworzenie nowych banków w formie spółek akcyjnych oraz zakładanie oddziałów lub przedstawicielstw banków zagranicznych. Uchwalanie planów kredytowych wraz z założeniami polityki pieniężno-kredytowej państwa należały jednak nadal do kompetencji Rady Ministrów.

Wkrótce w wyniku wzmocnienia tendencji reformatorskich wewnątrz struktur NBP opracowano założenia reformy bankowej, które zostały przyjęte przez władze w marcu 1987 roku. Rok wcześniej utworzono w formie spółki kapitałowej Bank Rozwoju Eksportu. Instytucja ta została powołana dla gromadzenia środków złotych i dewizowych w kraju i za granicą z przeznaczeniem na kredytowanie bądź finansowanie w inny sposób przedsięwzięć inwestycyjnych podmiotów gospodarczych (w sektorze państwowym, spółdzielczym oraz prywatnym). Wdrażanie właściwego planu reformy rozpoczęło powołanie

do życia w 1987 roku powszechnych kas oszczędności i wyodrębnienie z NBP PKO BP. Niesformalizowaną doktrynę niedopuszczania kapitału prywatnego przełamano w pierwszej połowie 1988 roku, wyrażeniem zgody na otwarcie Łódzkiego Banku Rozwoju S.A.

1 stycznia 1989 roku na bazie 430 oddziałów operacyjnych NBP rozpoczęło działalność dziewięć w pełni samodzielnych banków komercyjnych, popularnie nazywanych „bankami dziewiątki”. Były to: Bank Gdański w Gdańsku, Bank Śląski w Katowicach, Bank Przemysłowo-Handlowy w Krakowie, Bank Depozytowo-Kredytowy w Lublinie, Powszechny Bank Gospodarczy w Łodzi, Bank Zachodni we Wrocławiu, Pomorski Bank Kredytowy w Szczecinie, Państwowy Bank Kredytowy w Warszawie i Wielkopolski Bank Kredytowy w Poznaniu. Przyporządkowanie powołanym jednostkom majątku i aktywów odbyło się zgodnie z zasadą koncentracji regionalnej, ale nie wyłączności działania w regionie. Założono, że działalność nowych banków powinna obejmować obszar całego kraju, dlatego w skład sieci każdego banku, obok oddziałów z „obszaru dominacji”, wchodziło także kilka położonych poza tym obszarem.

fot. 1. Wejście do budynku Narodowego Banku Polskiego w Warszawie.

Fotografie na str. 62-63:

fot. 1. Nowoczesne „spichlerze” – siedziba BRE Banku w Bydgoszczy.

fot. 2. Siedziba Raiffeisen Bank Polska SA przy ul. Pięknej w Warszawie.

fot. 3. Biurowiec PKO BP przy ul. Puławskiej w Warszawie.

Wyodrębnione banki prowadziły początkowo działalność jako banki państwowe. Ich komercjalizację (październik-listopad 1991rok), a następnie prywatyzację lata (1993-1999) umożliwiły stosowne ustawy. W nowym porządku prawnym zliberalizowane zostały m.in. warunki wejścia do sektora bankowego, stworzono szerokie możliwości zakładania banków w formie spółek akcyjnych oraz wyboru banku, a całość stosunków między bankami została oparta na umowach. Procesy prywatyzacyjne (w znacznej części przy udziale kapitału zagranicznego) przybrały postać udostępniania akcji banków w ofercie publicznej lub bezpośrednich sprzedaży inwestorom wyłonionym w przetargu. Jednocześnie zniesienie podmiotowych, przedmiotowych i terytorialnych ograniczeń działalności banków umożliwiło powstawanie i rozwój nowych jednostek.

W 1989 roku reaktywowano również w formie banku państwowego Bank Gospodarstwa Krajowego, który pełnił początkowo głównie funkcję agenta emisji obligacji skarbowych.

1

Uchwalona równolegle do prawa bankowego ustawa o Narodowym Banku Polskim po raz pierwszy wskazała podstawowy cel NBP, którym było umacnianie pieniądza polskiego, inicjowanie kierunków polityki pieniężno-kredytowej oraz współdziałanie w kształtowaniu i realizacji polityki gospodarczej państwa. Te przemiany doprowadziły do wykształcenia się dwuszczeblowego systemu bankowego wzorowanego na systemach właściwych gospodarkom rynkowym.

Procesy prywatyzacyjne nie przebiegały bez zakłóceń. Na początku lat 90. XX wieku ujawnił się w polskich bankach m.in. problem „złych długów”, który uniemożliwił kontynuowanie prywatyzacji i wymusił restrukturyzację dotkniętych nim podmiotów. Sanacja okazała się na tyle skuteczna, że od 1995 roku możliwa była kontynuacja procesów prywatyzacyjnych. Jeszcze w trakcie wdrażania restrukturyzacji, 16 grudnia 1992 roku nastąpiła komercjalizacja BGŻ. Rok później, w listopadzie, zakończono natomiast ostatni etap wydzielania z NBP działalności komercyjnej, powołując Polski Bank Inwestycyjny.

W latach 1994-1996 przedmiotem wielu sporów stał się problem poprzedzenia prywatyzacji procesami konsolidacyjnymi. Na tle toczącej się dyskusji 14 czerwca 1996 roku uchwalono ustawę o łączeniu i grupowaniu niektórych banków w formie spółek akcyjnych, powołując Grupę PeKaO S.A. (prócz Banku PeKaO S.A. Warszawa, tworzyły ją BDK Lublin, PBG Łódź, PBK Szczecin). 2 stycznia 1999 roku prawie 700 placówek banków tworzących Grupę PeKaO S.A. rozpoczęło działalność pod szyldem największego w Polsce i jednego z największych w Europie Środkowo-Wschodniej, uniwersalnego Banku PeKaO S.A.

Prawo bankowe i o Narodowym Banku Polskim z 29 sierpnia 1997 roku zdefiniowało podstawowy cel działalności NBP jako utrzymanie stabilnego poziomu cen przy wspieraniu polityki gospodarczej rządu, o ile nie ogranicza to podstawowego celu banku centralnego. Ustalono zakres pracy Rady Polityki Pieniężnej, a sprawowanie nadzoru nad działalnością banków powierzono Komisji Nadzoru Bankowego (której kompetencje od 2008 roku przejęła Komisja Nadzoru Finansowego). Ograniczono formy prawne banków do banków państwowych, spółek akcyjnych i banków spółdzielczych oraz ustalono minimalne wymogi kapitałowe. Prócz tego konstytucja RP z 6 kwietnia 1997 roku przypisała NBP wyłączne prawo emisji pieniądza i realizowania polityki pieniężnej. Wprowadziła też zakaz bezpośredniego finansowania deficytu budżetowego przez bank centralny.

18 stycznia 2000 roku dokonano komercjalizacji PKO BP, co wobec znacznego napływu kapitału zagranicznego do sektora bankowego ożywiło dyskusję na temat tożsamości narodowej przekształcanych banków. Główne kierunki działań dotyczących niesprywatyzowanych podmiotów

2

wytyczono w *Zarysie strategii wobec banków z bezpośrednim i pośrednim udziałem Skarbu Państwa na tle sektora bankowego w Polsce*. Zgodnie z tym dokumentem w przypadku BGK zdecydowano się na utrzymanie banku państwowego, wykonującego zadania zlecone przez rząd oraz zapewniającego obsługę programów rządowych i stanowiącego przez to instrument polityki państwa. Dla PKO BP S.A. przewidziano prywatyzację gwarantującą utrzymanie większościowego pakietu przez skarb państwa, z BGŻ S.A. postanowiono wyłączyć banki spółdzielcze w drodze wykupu należących do nich akcji przez inne podmioty, a sam BGŻ sprywatyzować poprzez giełdę.

Po przystąpieniu przez Polskę 1 maja 2004 roku do Unii Europejskiej rozpoczął się proces integracji polskiego rynku bankowego z rynkiem europejskim i harmonizacji polskiego prawa z obowiązującymi dyrektywami i standardami unijnymi. Do bardziej istotnych zmian w tym zakresie można zaliczyć nowe przepisy zezwalające na prowadzenie przez instytucje kredytowe

działalności na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej przez oddział lub w ramach działalności transgranicznej.

W wyniku opisanych przemian w marcu 2013 roku w Polsce funkcjonowały 43 krajowe banki komercyjne (w tym

cztery kontrolowane przez skarb państwa), 28 oddziałów instytucji kredytowych, 572 banki spółdzielcze, akcje 17 banków były przedmiotem obrotu na Giełdzie Papierów Wartościowych w Warszawie. Udział banków z przewagą kapitału zagranicznego w aktywach sektora bankowego wyniósł około 65%. Otwarcie na Europę włączyło polski sektor bankowy w strefę wpływów wielkich korporacji finansowych, czego następstwem jest postępujący proces konsolidacji stymulowany przez transakcje na rynku fuzji i przejęć przeprowadzanych pomiędzy inwestorami strategicznymi polskich banków. Ze względu na tradycyjny model pośrednictwa preferowany przez polskie banki skutki kryzysu lat 2008-2009 nie dotknęły ich w takim stopniu, jaki charakteryzował banki Europy Zachodniej, wobec czego nie było konieczności udzielenia im pomocy publicznej. Wysoki udział kapitału zagranicznego może jednak spowodować w najbliższych latach liczne zmiany w strukturze właścicielskiej banków, ze względu na konieczność wdrożenia najnowszej dyrektywy w sprawie wymogów kapitałowych. ■

3

Rozdział 3

ROZKWIAT BANKOWOŚCI SPÓŁDZIELCZEJ W POLSCE